

HET WOORD VAN DE WEEK

22 februari 1959

VERSCHIJNT WEKELIJKS

12e jaargang nr. 8

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer

Mevrouw

Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Oudegracht 152, Utrecht

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, Postgiro 304960.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 4.— p. j., buitenland f 4,60 p. j., losse nummers f 0,25.



Deder mens een eiland

„Meestal is iets niet zo of zo, maar ook nog zó en dan nog zó”, zei Multatuli. En inderdaad, iedere menselijke situatie, ook de schijnbaar meest eenvoudige, blijkt bij nader onderzoek zoveel facetten te hebben en zo ingewikkeld van samenstelling te zijn, dat de waarheid er over niet te geven is.

Op zijn hoogst raken we in ons oordeel slechts een bepaalde kant van de situatie, soms een belangrijke soms een bijkomstige. Onze oordelen zijn formuleringen van deel-aspecten van de waarheid en niets meer.

Nu is niets zo karakteristiek voor een bepaald tijdvak als het deelaspect van de algemene menselijke situatie, dat men bij voorkeur naar voren haalt. Dat dit in onze tijd aan de pessimistische kant ligt, zal niemand verbazen, het enige verwonderlijke is, dat men zijn pessimistische uitspraken poneert, alsof ze het totaal-aspect der dingen dekken. Een correctie is hier noodzakelijk.

„Iedere mens is een eiland”, is zulk een pessimistische notie, die op de achtergrond van heel wat moderne literatuur aanwezig is. Zelfs werd deze uitspraak kort geleden in de tentoonstellingskatalogus van een groep abstracte schilders min of meer tot devies verheven, waarmee dan tevens de principiële onverstaanbaarheid van de abstracte uiting als een bijzondere kwaliteit gesteld werd. Men denke zich dit even in: de kunstuiting, altijd op weg van mens naar mens, blijft hier in de ruimte hangen, is een doelloos gebaar geworden, een schreeuw in het luchtledige.

Het gaat er mij echter in de eerste plaats niet om, te demonstreren dat de kunstuiting in wezen de ontkenning is van deze kijk op de menselijke situatie, de vraag is of er waarheid in deze visie is. En die is er, zonder twijfel, doch laten we er onmiddellijk aan toevoegen: slechts als deelaspect van de waarheid.

Natuurlijk is iedere mens eenzaam. En daarmee bedoel ik dan niet het meest voor de hand liggende en meest grijpbare symptoom van onze eenzaamheid, dit namelijk: niemand is in staat om alles wat er in hem omgaat aan aandoeningen, gevoelens, neigingen, driften, verlangens en aspiraties in woorden te vatten. Want afgezien nog van het feit, dat er altijd in ons gebieden zijn, die we zelf niet kennen, zodat we in bepaalde gevallen niet weten, wat we onder woorden zouden moeten brengen, blijft nog altijd het feit dat het woord, het begrip, juist waar het gaat om onze innerlijke roerselen, een grove benadering is. Het brengt onder één noemer, wat oneindig gevarieerd en geschakeerd is, het dicht een altijd stromende, altijd bewegende werkelijkheid om tot een star schema. En gesteld zelfs, dat iemand in staat zou zijn, om op volkomen adequate wijze zijn innerlijk leven in woorden uit te drukken en aan een ander mede te delen, dan nog zou daarmee zijn eenzaamheid niet opgeheven zijn. Want die ander zou, wanneer hij een goed verstaander is, weliswaar inzicht verkrijgen in het aldus aan hem geopenbaarde innerlijke leven, maar hij zou het altijd zien als vréemd innerlijk leven, hij zou het niet beleven, niet kunnen beleven als het onvervreembare eigene, dat het voor de spreker is. Hier raken we pas aan de fundamentele eenzaamheid van ieder onzer.

Nietwaar, ik ben in mijn lichaam en beleef dat van binnenuit. Ik ben ten opzichte van mijn lichaam de enige ter wereld die dat doet. Geen ander beleeft mijn kiespijn, of mijn spiergevoel wanneer ik loop of fiets. Maar ook: wat de anderen van mijn lichaam waarnemen, mijn gezicht b.v., ken ik niet. De spiegel? Die toont mij mijn gezicht in spiegelbeeld, het niet-spiegelbeeldige gezicht, dat de anderen zien, is mij onbekend.

Het is dus wel een eenzame wereld, die door mijn lichaam geconstitueerd wordt. Zelfs in de lichamelijke aanraking wordt het isolement niet opgeheven: Ik leg mijn warme vingertoppen op de koude handrug van een ander. Ervaren we nu hetzelfde? Er is geen sprake van en we zijn zelfs gewoon dit verschil in woorden aan te duiden: „Hé, jouw hand is koud”. „Jouw vingers zijn warm”, zeggen we. Maar wat de ander nu precies in deze aanraking ervaren heeft, is en blijft voor elk van ons volkomen onbeleefbaar.

Precies zo is het met alles wat zich binnen dit geïsoleerde gebied dat mijn

lichaam is, aan innerlijk leven afspeelt. Ik kan mijn gevoelens in hun aktualiteit van mijn gevoelens niet overdragen op een ander, en omgekeerd is het mij onmogelijk zijn „ik” te ervaren zoals ik het mijne ben.

Zo gezien, is ieder mens eenzaam, is hij inderdaad een eiland.

Maar is dit nu de hele waarheid? Betekent dit nu, dat de mens opgesloten zit in zijn lichaam als in een kerker? Bestaat er dan geen mogelijkheid om die kerker-muren te doorbreken en de gevangenen, al was het maar voor één ogenblik vrij maken?

Dat woorden in dezen een vrij hachelijke aangelegenheid zijn, zagen we reeds. Meestal zijn het vlaggeseynen vanuit de kerker, verstaanbaar genoeg, die de situatie daarbinnen aanduiden en soms suggereren, maar deze zeker niet in volle omvang voor de ontvanger oproepen.

Ze zijn een mogelijkheid tot contact, niet tot die werkelijke bevrijding, die we communicatie willen noemen.

Die zal eerder gevonden worden in de momenten, dat de woorden zwijgen. Het woordeloos contact dat communicatie wordt, waar zou dat eerder gevonden kunnen worden dan in de blik van de mens?

Het taalgebruik wijst daar al op: het spreekt van een open, een indringende, een gloedvolle, een bezielde blik. Van de man die ons aankijkt met al de aandacht die er in hem is, zeggen we dat het lijkt of z'n gehele wezen in z'n ogen komt staan. En inderdaad bij zulk een blik, die ons zoekt en vasthoudt, is het of er iets op ons toe beweegt, iets dat we onmiddellijk ervaren als een geschenk.

Wat dat is? Het is moeilijk te zeggen. Misschien dat we het verste komen als we de menselijke blik vergelijken met de blik van een hond. Er kan in honden-ogen iets liggen dat ons aan menselijke eigenschappen doet denken: trouw, trouw-hartigheid, genegenheid. Maar tegelijk is er daarin zulk een smekende uitdrukking dat het ons met weemoed vervullen kan. Het is of iets dat nog volkomen ongearticuleerd is, om articulatie smeekt, of het ongevormde op weg wil gaan naar de vorm, of het van zichzelf nog onbewuste hunkert naar bewustzijn en van ons het verlossende woord of gebaar verwacht.

Anders de blik van de mens. Daarin leeft iets dat duidelijk gearticuleerd is, dat van een eigen vorm getuigt, van uitgesprokenheid, bewustheid. Dit betekent, dat het eigen ik van de mens in zijn blik aanwezig is en dat het in de aandachtige en innige blik wil weggeschonken zijn. Waar twee mensen elkaar zo aanzien, verbreken zij de kluister doordat zij wederkerig het ik opdragen aan de ander.

Een andere vorm, minder goed analyseerbaar. Ieder van U zal het wel eens overkomen zijn, dat hij midden in een gesprek met een vriend plotseling — door welke geheimzinnige kracht daartoe genoopt? — begon over een onderwerp, dat met het vorige gespreksthema in geen aanwijsbaar verband stond. Dat is op zichzelf niet zo vreemd, waarom zouden we altijd rechtlijnig denken, waarom zouden onze gedachten geen sprongen en buitelingen mogen maken? Het vreemde komt pas, als de ander heel verrast opkijkt en zegt: „Gek, dat jij daar nu net over begint, ik zat daar net aan te denken.” U kent dit verschijnsel waarschijnlijk allen, hoe beter men elkander „aanvoelt”, hoe veelvuldiger het optreedt. Welke naam men hieraan geven wil: telepathie, intuïtie, steeds zal men moeten veronderstellen, dat hier sprake is van een vermógen tot grensoverschrijding in de zin van werkelijke communicatie.

Een verwant moment kan intreden bij de dans, in het algemeen bij die ritmische bewegingen, die men, als roeien of schaatsen, tezamen kan uitvoeren. Het kan dan gebeuren, dat plotseling alles „klopt”, de partners zijn zozeer op elkander en op het ritme der beweging ingesteld, dat ze, ook voor het eigen gevoel, ophouden afzonderlijkheden te zijn. Ze zijn opgenomen in een hogere eenheid en het merkwaardige is, dat op zulke momenten voor hen het tijdsbewustzijn wegvalt, alsof tijd slechts samengaat met afzonderlijkheid.

Ook wanneer we een andere mens iets zien overkomen, kan er een toestand intreden, die wel geen communicatie mag heten, omdat de wederkerigheid daarin te enenmale ontbreekt, maar die toch wel degelijk als een geval van verbreking der kluisters moet worden aangemerkt. In zulke gevallen namelijk, registreren we niet koudweg het gebeuren, we nemen het op met een duidelijk medegevoel. Dit laatste nu kan zo sterk worden, dat we ons met het slachtoffer vereenzelvigen. De moeder, die haar kind achterover tegen de straat zag slaan, en op hetzelfde ogenblik een stekende pijn in het achterhoofd voelde, was duidelijk in een staat van vereenzelviging. Wel meen ik dat het niet juist is te zeggen, dat zij zich a.h.w. in haar kind geprojecteerd had en zo de pijn van het kind vermocht af te lezen en als eigen pijn te ervaren. Neen, haar verbondenheid met het kind is zo groot, dat zij zich voor moet stellen wat het kind nu ondergaat, en zij doet dat in die mate, dat de pijn werkelijk gevoeld wordt. Zelfsuggestie? Als ge wilt, wel. Maar dan spreekt uit deze zelfsuggestie toch het duidelijk streven, om de eigen eenzaamheid te doen raken door wat een andere eenzaamheid overkomt.

Genoeg voorbeelden reeds om tot het inzicht te komen, dat iedere uitspraak waarin de fundamentele eenzaamheid van de mens gesteld wordt, slechts een gedeelte van de waarheid raakt. Moet de gehele waarheid dan zo geformuleerd worden: „Iedere mens is een eiland, maar er bestaan tal van mogelijkheden om het isolement op te heffen, er zijn in ieder leven tal van momenten waarop dat gebeurt?”

Natuurlijk, maar er is nog een andere beschouwingwijze mogelijk. Het komt me namelijk voor, dat de extreem pessimistische opvattingen, als uitsluitend negatief voorstellen wat in het geheel der dingen toch ook nog als positief gewaardeerd moet worden.

Laat ik dat met een voorbeeld duidelijk maken. Dat we de dood denken als de van ons afgekeerde, ons vijandige zijde van het leven, lijkt niet meer dan natuurlijk. Niet waar, achter elk uur kan de dreigende schaduw van de knekelman met de zeis oprijzen, slechts een papierdunne wand scheidt ons van zijn zwarte rijk.

Maar neem de dood uit mijn leven weg en ge berooft mij tevens van elke prikkel tot energie-ontploffing. Nu is mij slechts een bepaalde spanne tijds toegemeten en elke dag is anders dan de voorgaande, omdat hij een dag dichterbij het einde is. Wat ik deze dag zou willen doen, dien ik met intensiteit te verrichten, want het kan de laatste keer zijn dat ik de mogelijkheid er toe heb.

Dan echter zijn alle dagen gelijk, omdat ze overal even ver van verwijderd zijn. Overmorgen en morgen zijn net zo goed als vandaag. Waarom zal ik me druk maken, om dit jaar Griekenland te zien, als ik het ook over tien, twintig, honderd jaar bezoeken kan? Waarom zal ik me inspannen om iets van het heden, die toekomst in wording, te begrijpen, ik, onsterfelijke, die me zonnen mag in de zekerheid, het jaar 2000 en 2500 en 3000 te zullen zien?

Juist zo is het met het inzicht, dat ieder mens een eiland is.

Wanneer we dat alleen maar formuleren om de vinger te leggen op onze beperktheid en ons onvermogen, dan gebruiken we het in negatieve zin. Maar er is ook hier een positieve kant. Want juist het besef van onze fundamentele eenzaamheid is de drijfveer voor ons zoeken van contact met de ander en het andere. Het doet ons tussen de eilanden de bruggen slaan van vriendschap, genegenheid, liefde. De vraag of deze drie nu gelijkelijk en zonder meer als een weldaad voorgesteld kunnen worden, kunnen we terzijde laten, in ieder geval zijn zij een voortdurende prikkel om boven onszelf uit te stijgen.

En waarom zouden we dan als een doem voorstellen, wat ons ook nog als een prikkel tot onze zwaarste opgave gegeven is? Waar ooit de mens in denken of kunst of in het bestel van het dagelijkse leven tot grote dingen kwam, dan werd hij aangedreven door het besef van zijn eenzaamheid en het verlangen om zijn kluisters te verbreken. Spinoza wist daarvan zo goed als Rembrandt, Nietzsche zo goed als Van Gogh en deze weer evenzeer als die duizenden namelozen, die de grote opgave die de liefde is, met ernst aanvaardden.

Deze positieve kant niet te zien, betekent een ernstig verlies.

P. C. J. REYNE.

Drijwinnaars van kalenders

1. M. H. Aarents-Kabel, Jhr. Strick v. Linschotenlaan 6, Zwollerkerspel.
2. S. Bakker, Koudekerkseweg 124, Vlissingen.
3. H. J. Bliklager, Rembrandtlaan 2, Assen.
4. Dr. A. J. Doetjes, Loenenstraat 104, Den Haag.
5. W. v. Dijk, Loolaan 54, Apeldoorn.
6. C. Glebbeek, IJsselstraat 21 A, Groningen.
7. J. Haage, Joh. Brouwerpad 20-I, Amsterdam.
8. W. Hallebeek, Amsterdamsestraatweg 269-bis, Utrecht.
9. Mej. J. Hendriks, H. Rijndijk 103-A, Leiden.
10. J. P. van Jongert-van Seggern, Reede 41, Reeuwijk.
11. G. J. Lindemans, IJslubdwardsstraat 2, Rotterdam.
12. J. Louwman, Bernhardlaan 93, Voorburg.
13. J. Meesters, van Dortstraat 16, Haarlem.
14. Tj. Meetsma, Wilhelminastraat 32, Doetinchem.
15. H. D. J. Meijer, de Jongestraat 3, Terneuzen.
16. A. G. Muller, Hunzestraat 86, Amsterdam.
17. M. J. A. Oostwoud-Wijdenes, Ruys de Beerenbrouckstraat 75, Apeldoorn.
18. Mr. L. Polak, Johan van Oldebarneveldtlaan 121, Den Haag.
19. C. Pronk, Olympiaplein 44-A-II, Amsterdam.
20. van Schie-Mekes, Vredenoordkade 34, Rotterdam.
21. G. R. Sikkens, Esmoreitstraat 44-hs, Amsterdam.
22. P. A. Spanjer, Tangelder Gorusstraat 3, Winterswijk.
23. A. C. W. Verheul-Celosse, Middenweg 105, Amsterdam.
24. M. de Vries-Zeeland, Stadhouderskade 112, Amsterdam.
25. L. M. Winkelman, Wingerdweg 301, Amsterdam.